

ROCZNIKI TEOLOGICZNE

Tom LXVII, zeszyt 8 – 2020

DOI: <https://doi.org/10.18290/rt20678-4>

KS. MATEUSZ R. POTOCZNY

MAŁŻEŃSTWO W ASYRYJSKIM KOŚCIELE WSCHODU
STUDIUM SYSTEMATYCZNE Z ODNIESIENIAMI
DO INNYCH TRADYCJI CHRZEŚCIJAŃSKIEGO ORIENTU

MARRIAGE IN THE ASSYRIAN CHURCH OF THE EAST
SYSTEMATIC STUDY WITH REFERENCES
TO THE OTHER TRADITIONS OF CHRISTIAN ORIENT

Abstract. Marriage seen as union between man and woman, which was constituted by the will of the Creator Himself, is held in high esteem by every liturgical and theological tradition. The Assyrian Church of the East is no exception, even if in her canonical discipline the marriage is not included in the list of the sacraments. This study is a presentation of the theological thought and liturgical practice of marriage in the venerable and ancient Christian tradition. The analysis concerns: the issue of the sacramental understanding of marriage; the brief history of the development of the rite; the presentation of the structure of marriage ceremony; the canonical possibility of divorce. The main part of this article refers to the liturgical rite of marriage, which in the Assyrian Church of the East appears as one of the most complex among all the Christian marriage liturgies. In the last part we put some reflections, which can become a humble contribution to the further discussion on the vision of marriage in the contemporary world.

Key words: Sacrament of Marriage; Liturgy; Marriage; Nuptials; Assyrian Church of the East; Inseparability of the Marriage; Divorce.

W katalogu sakramentów Kościoła małżeństwo jest bodaj jedynym, wokół którego w historii różnych tradycji toczyło się i wciąż toczy wiele dyskusji. Najogólniej mówiąc koncentrują się one głównie wokół dwóch kwestii. Po pierwsze: czy przymierze mężczyzny i kobiety jest istotnie sakramentem? Po drugie: czy to zawarte przed Bogiem przymierze cechuje się rzeczywiście nierozzerwalnością?

Ks. dr hab. MATEUSZ RAFAŁ POTOCZNY, prof. UO – Instytut Nauk Teologicznych UO, dziekan WT UO, liturgista i syrolog; adres do korespondencji: ul. Wojciecha Drzymały 1a, 45-342 Opole; e-mail: mpotoczny@uni.opole.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5746-4218>.

Do dziś wśród Kościołów apostołskich nie ma jedności co do wyjaśnienia i rozumienia tych kwestii.

Jakkolwiek by rozważać ów temat, należy stwierdzić, że każdy z Kościołów, bez względu na szczegółowe rozumienie sakramentu małżeństwa, wypracował obrzędy jego sprawowania. W niniejszym studium uwaga zostanie skoncentrowana na tradycji liturgicznej, której obrzędy uchodzą za jedne z najbardziej starożytnych w całym Kościele: chodzi o tradycję Asyryjskiego Kościoła Wschodu, zwanego często po prostu „Kościołem Wschodu”¹.

Niniejsza prezentacja zawrze się w następujących punktach: kwestia sakramentalności małżeństwa, krótka historia obrzędu, struktura ceremonii oraz tradycyjna praktyka związana z obrzędem małżeństwa, problem nierozzerwalności małżeństwa. Już na wstępie należy zaznaczyć, że niniejsze studium – choć zawężone w tytule do jednej tylko tradycji – w niektórych miejscach wzbogacone zostanie o odniesienia do innych liturgii chrześcijańskiego Wschodu.

1. MAŁŻEŃSTWO JAKO SAKRAMENT

W doktrynie Kościoła rzymskiego sakramentalność małżeństwa jawi się jako oczywistość. *Katechizm Kościoła Katolickiego* uczy:

Przymierze małżeńskie, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury na dobro małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało między ochrzczonejmi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu (KKK 1601).

Ta nauka wspólna jest całemu światu katolickiemu, a ponieważ wypływa ona z przekazu Pisma św., powinna być również obecna w nauczaniu niekatolickich Kościołów wschodnich. I rzeczywiście, w większości tychże czcigodnych wspólnot małżeństwo wymieniane jest w katalogu siedmiu misterii Kościoła. Najbliższy nam kulturowo Kościół prawosławny sakramentalność małżeństwa wywodzi z momentu stworzenia człowieka – Chrystus ową sakramentalność potwierdził swoją obecnością na weselu w Kanie Galilejskiej (por. J 2,1-11), zaś Jego śmierć i zmartwychwstanie stanowią podstawę nowej, radykalnej relacji

---

¹ Więcej na temat Kościoła Wschodu czytelnik znajdzie w: W. BAUM, D.W. WINKLER, *The Church of the East. A Concise History*, Routhledge Curzon, London 2003; S.H. MOFFET, *A History of Christianity in Asia*, t. 1, Orbis Books, New York, 1992; Ch. BAUMER, *The Church of the East*, I. B. Tauris, London 2016; MAR APREM, *The Assyrian Church of the East in the Twentieth Century*, SEERI, Kottayam 2003; M.R. POTOCZNY, *Rodziny liturgiczne chrześcijańskiego Wschodu – panorama*, „Teologia i Człowiek” 2014, nr 25/1, s. 172-174.

małżonków². Jednakże nie wszystkie Kościoły są w tej nauce tak klarowne. Stanowiący trzon niniejszego studium Asyryjski Kościół Wschodu posiada nieco odmienną doktrynę.

Zanim poddamy ewaluacji ten stan rzeczy warto przypomnieć, że tradycja Kościoła katolickiego oraz większość Kościołów apostołskich, wierząc w ich Boskie ustanowienie, określiła dokładnie liczbę sakramentów, chociaż nastąpiło to stosunkowo późno, bo dopiero w drugim millenium ery chrześcijańskiej³. Tymczasem Asyryjski Kościół Wschodu do 2001 r. nie wypowiadał się oficjalnie na temat liczby i rodzaju *rāze* (tak w języku syryjskim określa się misteria, sakramenty)⁴. Owszem, w niektórych pismach ważniejszych teologów i pisarzy tego Kościoła prezentuje się różne ich katalogi, które bardzo często oscylują wokół liczby siedem, jednakże nie wszystkie pokrywają się z sakramentami łacińskimi⁵. Jedną z takich list, autorstwa wybitnego przedstawiciela Kościoła Wschodu Mara Abdišo z Nisibis (†1318), Święty Synod Kościoła w 2001 r. uznał za oficjalną. Do tej grupy należą kolejno: sakrament święceń⁶, chrzest, olej

² Zob. P. EVDOKIMOV, *Prawosławie*, PAX, Warszawa 2003, s. 311-317. Por. A.C. CALIVAS, *Życie sakramentalne*, w: *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, red. K. Leśniewski, J. Leśniewska, Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, Lublin 1999, s. 198-206.

³ Sobór Lyonński (1274): „Tenet etiam et docet eadem sancta Romana Ecclesia, septem esse ecclesiastica sacramenta, unum scilicet baptismum [...]; aliud ets sacramentum confirmationis, quod per manum impositionem episcopi conferunt, chrismando renatos; aliud ets paenitentia, aliud Eucharistia, aliud sacramentum ordinis, aliud ets matrimonium, aliud extrema unctio, quae secundum doctrinam beati Iacobi infirmantibus adhibetur”. H. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum. Definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, EDB, Bologna 2005, nr 860. Por. Sobór Florencki (1439), tamże, nr 1310; Sobór Trydencki (1547), tamże, nr 1601. Warto dodać, że wcześniej zarówno definicje, kategorie jak i liczba sakramentów niejednokrotnie różniły się w zależności od tradycji teologicznej, a nawet od konkretnych autorów. Na przykład św. Piotr Damiani (†1072), podając katalog sakramentów Kościoła, wymienił: chrzest, bierzmowanie, święty olej, konsekrację biskupią, konsekrację króla, dedykację kościoła, pokutę, kanonikat, profesję zakonną i eremicką, konsekrację dziewic i małżeństwo (Eucharystię wymienił osobno). Wynikało to głównie z utożsamiania z sakramentem każdego znaku materialnego, który przywoływał rzeczywistość świętą, co następnie doprowadziło do jasnego wykształcenia się idei sakramentów (znaki z ustanowienia Boga) oraz sakramentaliów (znaki z ustanowienia Kościoła). Zob. M. RIGHETTI, *Storia liturgica*, t. 2, Ancora, Milano 2014³, s. 10. Por. M.R. POTOCZNY, *Malkā – asyryjski sakrament świętego zacyznu. Refleksje na marginesie dyskusji*, „Teologia i Człowiek” 2016, nr 33/1, s. 159-160.

⁴ Podobnie zresztą jak Kościoły tradycji bizantyjskiej: chociaż praktycznie przyjmują one liczbę misterii tożsamą z sakramentami Kościoła łacińskiego, nigdy oficjalnie nie zobowiązały się do jej ścisłego ograniczenia. Zob. J. MEYENDORFF, *Teologia bizantyjska*, PAX, Warszawa 1981, s. 243.

⁵ Zob. podanie ABDIŠO' z NISIBIS, w: E. SHIMUN (red.), *The Book of Marganitha (The Pearl), On the Truth of Christianity: Written by Mar O'Dishoo Metropolitan of Suwa (Nisibin) and Armenia. Together with several pertinent passages quoted from the various Church Fathers; a successive list of the patriarchs of the East; and an index of Biblical and ecclesiastical writings*, Trichur 1965.

⁶ Chociaż od samego początku głównymi sakramentami w Kościele Wschodu były chrzest i Eucharystia, to jednak święcenia zawsze wymienia się tu na pierwszym miejscu. Uzasadnienie takiego stanu

namaszczenia, Eucharystia (*qurbānā*), absolucja, Święty Zaczyn (*malkā*) oraz znak życiodajnego krzyża. Możemy założyć, że poszczególne wspólnoty Kościoła Wschodu bez uszczerbku dla jedności swojej wspólnoty, różnią się nie raz w tej kwestii, gdyż – jak zauważa Mar Awa Royel – liczba siedem jest tu jedynie symbolicznym nawiązaniem do biblijnej metafory doskonałości⁷.

Mimo że tradycja sakramentalna w Kościele katolickim i Asyryjskim Kościele Wschodu nie jest dziś w pełni tożsama, to jednak wspólne dokumenty katolicko-asyryjskie widzą w tej różnorodności jedność, czego potwierdzeniem jest podpisana 24 listopada 2017 r. przez przewodniczącego Papieskiej Rady do Spraw Popierania Jedności Chrześcijan kard. Kurta Kocha oraz asyryjskiego metropolitę Australii, Nowej Zelandii i Libanu Mara Meelisa Zaię *Wspólna deklaracja o życiu sakramentalnym*⁸. Chociaż współcześnie uznawany katalog siedmiu sakramentów Asyryjskiego Kościoła Wschodu nie wymienia wprost „sakramentu małżeństwa”⁹, to wizja ustanowionego przez Stwórcę małżeństwa, wzorowanego na oblubieńczej miłości Chrystusa do Kościoła, w obydwu wspólnotach jest taka sama. W przypisie 17. tejże wspólnej deklaracji liturgicznej czytamy m.in.:

W tradycji Asyryjskiego Kościoła Wschodu [...] teksty liturgiczne użyte do celebracji małżeństwa, a także nauczanie dokumentów wyjaśniających jego znaczenie, ukazują te same elementy, które uważane są za konstytutywne dla jego sakramentalnego charakteru w tradycji katolickiej¹⁰.

W kwestii sakramentalności małżeństwa autorzy zauważają, że jest ona powszechnie akceptowana. Wydaje się jednak, że nie jest to akceptacja formalna i definitywna i zależy ona od konkretnej wspólnoty Kościoła¹¹.

---

rzeczy można znaleźć w: M.R. POTOCZNY, *Święcenia presbiteratu w Kościołach syryjskich. Historia i struktura obrzędu*, „Roczniki Teologiczne” 65(2018), z. 8, s. 128-129. Por. B. SORO, *The Church of the East. Apostolic and Orthodox*, Adiabene Publications, San Jose 2007, s. 201.

⁷ A. ROYEL, *The Sacraments of the Assyrian Church of the East*, https://www.academia.edu/31740603/The_Sacraments_of_the_Assyrian_Church_of_the_East (10.01.2018).

⁸ M.R. POTOCZNY, M. SADOWSKI, *Dwie wspólne deklaracje komisji dialogu katolicko-asyryjskiego: ekumeniczne kamienie milowe minionego ćwierćwiecza. Status questionis i perspektywy*, „Studia Oecumenica” 2018, nr 18, s. 297-316.

⁹ Por. MAR APREM, *Spiritual Traditions of the Assyrian Church of the East in India*, w: J. PUTHIAPARAMPIL, *Spirituality and Culture*, <http://dukhrana.in/wp-content/uploads/2015/08/3.pdf>, s. 66 (14.10.2016).

¹⁰ Zob. P. YOUSIF, *The Sacrament of Marriage in the Tradition of the Church of the East (Assyrian, Chaldean, Malabar)*, w: *Syriac Dialogue. Fifth Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition*, red. P. Hofrichter, G. Wilflinger, Pro Oriente, Vienna 2003, s. 40-56.

¹¹ Por. A.S. ATIYA, *Historia Kościołów wschodnich*, PAX, Warszawa 1978, s. 254.

Zdaniem wybitnego znawcy tradycji syro-orientalnej, Petrosa Yousifa († 2015), dostępne źródła jednoznacznie wskazują na przypisany małżeństwu charakter sakramentalny. Problemem jest jednak przyjęta nieco odgórnie liczba siedem. Yousif odwołuje się tu do idei patriarchy Tymoteusza II (†1332) na temat sakramentalności, która w różnym stopniu udzielana jest w różnych obrzędach Kościoła. Taka interpretacja wydaje się być szersza niż ujęta w sztywne ramy liczby „siedem” interpretacja scholastyczna. Ów autor przypomina, że każdy sakrament – *rāzā* – jest tajemną rzeczywistością, której dostępujemy w radości i ze strachem, w miłości i szacunku, za pomocą dostrzegalnych dla zmysłów rzeczywistości. Stąd, powołując się na Abdishō z Nisibis, wskazuje on, że w liturgii Kościoła sakramentalność małżeństwa jest jasno ukazana, mimo braku formalnego wpisania go do katalogu¹².

2. ROZWÓJ OBRZĘDU NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Należąca do najbardziej pierwotnych spośród wszystkich wspólnot chrześcijańskich liturgia Mezopotamii, która jest wspólnym dziedzictwem Asyryjskiego Kościoła Wschodu, Kościoła chaldejskiego i Kościoła Syromalabarskiego, swoją ukształtowaną formę uzyskała w IV w. Z pism Mędrca Perskiego Afrahata († 345) dowiadujemy się, że dorośli kandydaci do chrztu zobowiązani byli do opowiedzenia się za jedną z dwóch uznanych przez ówczesny Kościół dróg życia: małżeństwem bądź życiem w celibacie. W tym pierwotnym okresie małżeństwo składało się z dwóch obrzędów: *mkuriā* – czyli zaręczyny, oraz *hlulā* – czyli bankiet bądź ślub, po którym rozpoczynało się wspólne życie mężczyzny i kobiety na sposób małżeński (por. zaślubiny Maryi z Józefem „wpierw, nim zamieszkali razem” – Mt 1,18)¹³. Zresztą akurat w tym aspekcie Kościół Wschodu nie był wyjątkiem. Podobnie bowiem było również w innych tradycjach: np. w Bizancjum, mniej więcej w tym samym czasie, rozwinął się religijny obrzęd przeznaczony prawdopodobnie jedynie dla członków rodziny królewskiej (pozostałym musiał wystarczyć świecki ceremoniał i postanowienie życia godnego chrześcijan). W dworskim obrzędzie bizantyjskim również spotykamy dwa ważne momenty: ἀρραβῶν – zaręczyny i στεφάνωμα – ukoronowanie¹⁴.

¹² P. YOUSIF, *The Sacrament of Marriage*, s. 56. Warto dodać, że w teologii Kościoła Wschodu każde *rāzā* rozumie się jako spotkanie pomiędzy odwieczną i łaskawą miłością Boga a ludzkim działaniem usytuowanym pośród zranionego przez grzech świata. Zob. B. SORO, *The Church of the East*, s. 200.

¹³ Tamże, s. 42.

¹⁴ N. BUX, M. LOCONSOLE, *I misteri degli Orientali*, Cantagalli, Siena 2006, s. 111.

W kanonach Kościoła Wschodu dość szybko pojawiają się również podania mówiące, że ważnym jest tylko to małżeństwo, którego szafarzem jest kapłan – pisał o tym już jeden z najwybitniejszych teologów asyryjskich Narsaj († 502). Dodatkowo w pismach wielkich patriarchów tamtego czasu odnajdujemy również wzmianki potępiające związki poligamiczne oraz kazirodzcze. W jednym z takich dokumentów, autorstwa prawdopodobnie patriarchy Išo'yahba I († 596) czytamy, że nie można dopuścić do małżeństwa z powodu jedynie piękności lub bogactwa, zwłaszcza jeśli chodzi o związek z ciotką czy bratową¹⁵.

W VII w. pojawiają się kanony przypominające o konieczności zgody rodziców na małżeństwo. Dotyczyło to oczywiście sytuacji, w której kandydatka mieszkała jeszcze w domu rodziców, a więc nie odnosiło się to na przykład do wdów, które wchodziłyby w kolejny związek. Taka zgoda, podobnie jak zresztą sakramentalny obrzęd, musiały odbywać się przed krzyżem, który tym samym stawał się świadkiem tego doniosłego aktu¹⁶.

Z kolei od VIII w. odnajdujemy informacje nakazujące błogosławieństwo i nałożenie obrączek. W kanonach z tego czasu czytamy również, że małżeństwo mogło być zerwane z ważnych przyczyn, których najczęściej wymienia się sześć: cudzołóstwo, duchowe cudzołóstwo (apostazja), wejście na drogę życia zakonnego za zgodą obu stron, odmowa przyjęcia małżonki, nieobecność partnera przez trzy lata, ukryta przed ślubem choroba lub taka, którą udało się odkryć przed skonsumowaniem małżeństwa. Niektórzy dodają jeszcze uprzednią do małżeństwa utratę dziewictwa przez kobietę. W niektórych rękopisach znajdują się wzmianki informujące, że oprócz obecności kapłana i krzyża kanony nakładają konieczność obecności świeckich oraz użycia święconej wody¹⁷.

W ciągu wieków, z teologicznego punktu widzenia, małżeństwo traktowane było w Kościele Wschodu jako budująca więź miłości, wzorowana na doskonałym małżeństwie Boskiego Oblubieńca z Kościołem. Ten obraz był niezwykle popularny w dyskursie Ojców syryjskich¹⁸, stąd naturalnym wydaje się jego przeszczepianie na grunt wzajemnych relacji małżeńskich i wizji błogosławienia związku mężczyzny i kobiety. Ta wizja obecna jest również u Tymoteusza II († 1332), który jako ostatni spośród pisarzy syro-orientalnych dokonał syntezy rozumienia małżeństwa. Ów autor pisał m.in. że miłość małżonka uświęca jego żonę. Patriarcha wymieniał również małżeństwo w katalogu siedmiu sakramentów, choć dodawał, że jako sakrament jest ono drugorzędny. W jego

¹⁵ P. YOUSIF, *The Sacrament of Marriage*, s. 42.

¹⁶ Tamże, s. 43.

¹⁷ Tamże, s. 45.

¹⁸ Por. S.P. BROCK, *Spirituality in the Syriac Tradition*, SEERI, Kottayam 2005, s. 40.

dziele *Siedem przyczyn Sakramentów Kościoła* wyliczył również elementy konieczne do ważnego zawarcia małżeństwa, są to:

- kapłan;
- kielich z winem i wodą pobłogosławiony przez kapłana z dodatkiem *hnānā* (ziemia z grobu męczennika¹⁹), wspólnie wypity przez nowożeńców (mężczyzna 2/3 kielicha);
- krzyż;
- obrączki²⁰.

3. WSPÓŁCZESNE OBRZĘDY MAŁŻEŃSTWA W ASYRYJSKIM KOŚCIELE WSCHODU

Obrzędy małżeństwa we wszystkich tradycjach chrześcijańskiego Wschodu prezentują dziś ogromne bogactwo. Wynika to z faktu, że małżeństwo zawsze odnosi się do wielu aspektów życia ludzkiego, i dlatego też nie może zostać sprowadzone do jednego tylko wymiaru²¹.

Właściwie każda wspólnota Orientu wypracowała własną obrzędowość związaną z sakramentalnym błogosławieństwem związku mężczyzny i kobiety. Nie ulega jednak wątpliwości, że pewne elementy celebracyjne stanowią wspólne dziedzictwo całego chrześcijańskiego Wschodu. W wielkim skrócie możemy stwierdzić, że do dnia dzisiejszego we wszystkich tradycjach Kościołów wschodnich liturgia sakramentalna jest tradycyjnie dwuetapowa i składa się z zaręczyn (zwanymi często „obrzędem obrączek”) oraz z właściwego ślubu (zwanego „obrzędem koronacyjnym”). Ponadto niektóre Kościoły łączą administrację małżeństwa z celebracją eucharystyczną²². Choć wiele wspólnot celebrowało dziś obydwa obrzędy w ramach jednej akcji liturgicznej (np. Kościoły tradycji bizantyjskiej), to jednak w przypadku Syryjczyków celebracje odbywają się w różnych dni i stanowią odrębne formy liturgiczne²³.

¹⁹ Więcej zob. M.R. POTOCZNY, *Namaszczenie chorych w liturgiach Kościołów tradycji bizantyjskiej i syryjskiej*, „Liturgia Sacra” 2016, nr 22/2, s. 389.

²⁰ Tamże, s. 46. TIMOTHEOS II, *Siedem przyczyn Sakramentów Kościoła*, Ms VatSyr 151, fol 144v-7r.

²¹ Por. O. RAQUEZ, *Roma Orientalis. Approcci al patrimonio delle Chiese d'Oriente*, Lipa, Roma 2000, s. 403.

²² Zob. tamże, s. 400.

²³ Por. S. PARENTI, *Matrimonio in Oriente*, „Scientia Liturgica”, t. 4, Piemme, Casale Monferato 1998, s. 283.

Obydwa elementy celebracyjne w różnych wspólnotach składają się z wielu elementów. W Kościołach syryjskich do dziś istnieje instytucja małżeństw aranżowanych. Niektórzy autorzy zauważają, że w przeciwieństwie do rodziców zachodnich, na Wschodzie rodzice bardzo mocno czy wręcz za mocno angażują się w przygotowanie małżeństwa ich dzieci²⁴. Wydaje się, że sytuacja ta w szczególności jaskrawy sposób obecna jest w tradycjach Kościołów indyjskich, w których matrymonialne zaangażowanie rodzin przyszłych małżonków stanowi niejako odrębną instytucję, zaś przygotowanie do ślubu, począwszy od poszukiwań potencjalnych małżonków, przypomina perfekcyjne przygotowanie umów biznesowych²⁵.

Księgi liturgiczne, wprowadzając w obrzędy, nakazują kapłanowi poinformowanie się co do wieku przyszłych małżonków: jeśli są poniżej dwunastego roku życia rozpoczęcie wszelkich obrzędów jest niegodziwe²⁶.

Biorąc po uwagę samą strukturę obrzędów w tradycji syro-orientalnej, należy zauważyć, że jest ona najbardziej kompleksową spośród wszystkich liturgii ślubnych chrześcijańskiego Wschodu. Właściwy ryt zaręczyn i zaślubin poprzedzają trzy inne, które możemy nazwać wprowadzającymi²⁷:

a) Przyniesienie pierścienia zaręczynowego – na wniosek kapłana dokonuje tego „mądra kobieta”; przyjęcie daru oznacza zgodę na małżeństwo. Warto jednak zauważyć, że obrzędy przewidują możliwość odrzucenia zaręczyn i zerwanie wcześniejszych ustaleń.

b) Uścisk prawych rąk przedstawicieli rodziny – gest, który oznacza zgodę i potwierdza ustalone wcześniej warunki ślubu. W tym obrzędzie bierze udział kapłan, który zadaje pytania o chrześcijańską motywację przygotowań ślubnych. Następnie, w modlitwie wstawienniczej prosi, by Bóg zechciał pobłogosławić

²⁴ Zob. A. RAES, *Le mariage dans les Églises d'Orient*, Centre de Pastoale, Chevetogne 1958, s. 105.

²⁵ Niemal wszystkie popularne w Indiach gazety każdego tygodnia zamieszczają specjalne dodatki zawierające ogłoszenia matrymonialne. Np. w jednym z najpopularniejszych na Subkontynencie indyjskim dzienniku „The Hindu” niedzielne wydanie zawiera kilka stron z setkami ogłoszeń, podzielonych na sekcje: „Bridegrooms Wanted” („Narzeczeni poszukiwani”) oraz „Brides Wanted” („Narzeczone poszukiwane). Większość z owych anonsów zredagowana jest w niezwykle ciekawy sposób i zawiera ważne informacje religijne. Dla przykładu przywołajmy dwa ogłoszenia chrześcijan indyjskich: „Syryjska katoliczka (syro-malabarska), bojąca się Boga, dobrze wyglądająca dziewczyna lat 24, MA Międzynarodowych Studiów. Szukamy rzymskiego katolika lub syryjskiego katolika (syro-malabarski), bojącego się Boga, przystojnego, profesjonalnie wykwalifikowanego, pracującego poza Kerala lub za granicą...”; „Rzymsko-katolicki Tamil 30/5.10ft, przystojny, zadbany, z dwoma obywatelstwami, posiadający Business w Indiach poszukuje szczupłej, wysokiej, dobrze wyglądającej i szczerzej narzeczonej poniżej 25 lat z godnym szacunkiem duchowym i wartościowymi rodzinnymi...”. *Matrimonial. Bringing People Together*, „The Hindu” 2013, 12/05, s. 3-5.

²⁶ Zob. A. RAES, *Le mariage*, s. 157.

²⁷ Za: P. YOUSIF, *The Sacrament of Marriage*, s. 47-48.

zaangażowane w aranżację małżeństwa rodziny tak samo jak pobłogosławił starotestamentalnym ojcom: Adamowi i Ewie, Abrahamowi i Sarze oraz Izaakowi i Rebecce²⁸.

c) Błogosławieństwo strojów ślubnych wraz z koronami. W modlitwie błogosławieństwa koron wyjaśnia się ich znaczenie: mają one być zachętą dla narzeczonych do zdobycia niezniszczalnych koron w Królestwie niebieskim²⁹.

Pierwszym bezpośrednim elementem celebracyjnym, ściśle związanym z zawarciem małżeństwa, są uroczyste zaręczyny. W niektórych wspólnotach, np. wśród syryjskich chrześcijan św. Tomasza w Indiach, obrzęd ten odprawiany jest w rodzinnej parafii panny młodej. Ważnymi elementami obrzędowymi tej ceremonii są: błogosławieństwo obrączek, błogosławieństwo kielicha wraz ze wspomnianym już *hnānā* oraz złożenie podpisu. W modlitwach obrzędu kapłan modli się za narzeczonych prosząc o szereg potrzebnych im łask. W modlitwie tej kolejne wezwania i prośby dotyczą m.in.:

- obleczenia przyszłych małżonków w świętość;
- upiększenia ich duchową pięknoscią;
- radości na tym i innym świecie;
- przywdziania w płaszcz skromności i pokory;
- oczyszczenia przyszłych małżonków z wszelkich zmas;
- oświecenia ich boskim światłem;
- udekorowania przyszłych małżonków wszelkimi cnotami;
- obdarzenia ich wszelkimi darami niebiańskimi;
- obdarzenia ich obfitością dóbr tego świata;
- umocnienia przyszłych małżonków boską mocą;
- obdarzenia pokojem i oddalenie od nich zła;
- zachowania od pokus i skandali;
- pomocy w trwodze i potrzebach;
- obdarzenia ich nauką wszelkiej mądrości i wiedzy;
- dobrobytu umożliwiającego im składanie jałmużny;
- objęcia przyszłych małżonków wiarą – miłością – miłosierdziem;
- obdarowania ich synami i córkami;
- oczyszczenia z grzechów;
- zachowania ich w pokoju od udręk i niegodziwości;
- otoczenia ich murem łaski³⁰.

²⁸ A. RAES, *Le mariage*, s. 157-159.

²⁹ Tamże, s. 159-163.

Drugi obrzęd ślubny, który najczęściej sprawowany bywa w parafii narzeczonego, to ukoronowanie. Składa się on z całej serii psalmów oraz tekstów zwanych *ōnīthā*, czyli syryjskich troparów, będących poetyckimi strofami złożonymi z trzech, pięciu, siedmiu bądź dziesięciu wersów³¹. Za Olivierem Raquezem († 2012) warto zwrócić uwagę na pierwszą antyfonę tego obrzędu: „Kto widział pokój małżeński, przygotowany w sercu mórz, w którym znajdują się Żydówki, córki Aarona?”. Te morza, zdaniem autora, to miejsca, w których moc Boża przygotowuje schronienie dla małżonków, dla chrześcijańskich rodzin, będących krewnymi wcześniejszych rodzin żydowskich. W swojej refleksji Raquez zauważa:

Stwierdzenie to odnosi się w bezpośredni sposób do pokojów małżeńskich, czyli miejsc, w których przeżywa się najważniejsze momenty życia małżeńskiego. Wyraża ich tajemnicę i prowadzi do ich zrozumienia, przywołując w sposób pośredni, w perspektywie biblijnej, stworzenie świata w głębinach, jego zachowanie utwierdzone w morzach, jego częściowe zniszczenie w potopie, uwolnienie, jakiego Naród Wybrany dostał poprzez Morze Czerwone, nie zapominając jednocześnie o wodach chrzcielnych, w których zostaje zniszczona każda siła zła. Wszystkie te wymiary: stwórczy, opatrnościowy, zbawczy, sakramentalny i inne są fundamentalne dla małżeństwa chrześcijańskiego, w którym muszą być przeżywane w wierze, aż staną się umocnionymi mieszkaniami, których nie przemogą bramy piekielne³².

Po odśpiewaniu rzeczonych *ōnīthā* odczytywane są dwie perykopy biblijne: Ef 5,21–6,5 oraz Mt 19,1–11 (są to czytania obecne w liturgii małżeństwa we wszystkich wspólnotach wschodnich)³³. Po liturgii słowa następują dwie krótkie modlitwy błogosławieństwa, a następnie kapłan kolejno odmawia specjalne formuły nad nowożeńcami (osobna modlitwa nad mężem i osobna nad żoną). Obydwie modlitwy przypisywane są św. Efremoni († 373). W modlitwie nad małżonkiem kapłan prosi o cały szereg potrzebnych mu przymiotów oraz o błogosławieństwo dla jego domu i rodziny. Ciekawymi elementami są prośby nawiązujące do geografii Mezopotamii: „Niech twoje żniwa będą bogate jak fale Tygrysu. Abyś wzrósł i owocował na różne sposoby, jak Eufrat pośród narodów”. Podobnie w modlitwie nad małżonką kapłan odwołuje się do szeregu koniecznych dla niej łask i darów. Prosząc o błogosławieństwo, prosi również o pokój dla domu, którego będzie ozdobą: „Spraw, by mieszkała ze swoim mężem bez kłótni i sporów”³⁴.

³⁰ Tamże, s. 163-173.

³¹ Zob. tamże, s. 155.

³² O. RAQUEZ, *Roma Orientalis*, s. 404.

³³ Por. tamże, s. 402.

³⁴ A. RAES, *Le mariage*, s. 188.

Tradycyjnie podczas modlitwy na głowy nowożeńców wkłada się uprzednio poświęcone korony, najczęściej uplecione z kwiatów. Obrzęd kończy się błogosławieństwem družbów oraz ogólnym błogosławieństwem wszystkich zebranych. Następująca po obrzędzie rubryka informuje, że družbowie pana młodego towarzyszą panie młodej w uroczystym przejściu do jej nowego domu. Nowa małżonka idzie z twarzą zasłoniętą welonem. W drzwiach domu wita ją nowa rodzina rzucając w jej stronę winogrona, owoce, ziarno oraz monety.

Ostatnim elementem celebracji jest budowa i błogosławieństwo pokoju nowożeńców. W modlitwach tego obrzędu kapłan modli się o błogosławieństwo dla domu oraz wszelkie łaski potrzebne do zrodzenia i wychowania potomstwa³⁵. Symbolika tego rytu może nawiązywać także do innego konceptu silnie zakorzenionego w patrystycznej tradycji syryjskiej. Ojcowie dość często przyrównują tam serce chrześcijanina do pokoju małżeńskiego. To właśnie w tym miejscu, w prawdziwym centrum człowieczeństwa, dusza spotyka swojego Boskiego Oblubieńca. W jednym z hymnów *O dziewictwie* Efrema wyśpiewuje: „Z obrzezaniem sercem nieobrzezanie staje się święte; w pokoju małżeńskim tegoż człowieka przebywa Stwórca” (44,20)³⁶. Choć w obrzędach nie ma wprost odniesienia do takiej interpretacji teologicznej, nie można jej wykluczyć. Pokój małżeński nowożeńców ma być obrazem ich serca, a ich wzajemne zjednoczenie w miłości powinno być wyrazem ich zjednoczenia z Bogiem.

Olivier Raquez zauważa, że każdy z obrzędów odnosi się do powszechnej intuicji tajemnicy małżeństwa oraz obrazuje pewne szczególne jego aspekty. W ten sposób obrzęd zaręczyn, podczas którego narzeczeni wymieniają obrączki będące swoistą „zaliczką na przyszłość”, w jasny sposób wyraża obietnicę wierności. Z kolei obrzęd ukoronowania ma na celu zagwarantowanie stałości małżeństwa oraz wyraża wejście w posiadanie życia małżeńskiego, będącego powołaniem do doskonałości. Z kolei błogosławieństwo strojów ślubnych obrazuje udoskonalenie zewnętrzne tych, którzy jednoczą się w małżeństwie. Natomiast budowa pokoju nowożeńców wprowadza bezpośrednio w misterium życia, w którym zgodnie z Pismem św. dwoje staje się jednym ciałem³⁷.

³⁵ Zob. tamże, s. 105.

³⁶ EPHREM, *De Virginitate*, red. E. Beck, CSCO 154 Syr. 73), CSCO, Louvaine 1962,

³⁷ Zob. O. RAQUEZ, *Roma Orientalis*, s. 401.

4. KWESTIA NIEROZERWALNOŚCI MAŁŻEŃSTWA

Jak powszechnie wiadomo, w niektórych Kościołach dopuszcza się kolejne zaślubiny po pierwszych, ważnie zawartych i z jakichś powodów cywilnie rozwiązanych. Na przykład w należących do tradycji bizantyjskiej Kościołach prawosławnych dopuszcza się tzw. drugi i trzeci ślub. Chociaż niektórzy powołują się na starożytność tej praktyki i widzą w niej szczególny wyraz miłosierdzia Kościoła pierwszych wieków, to jednak jej pochodzenie jest o wiele późniejsze. Wiąże się ona z dyscypliną wprowadzoną w 930 r., będącą następstwem czwartego małżeństwa cesarza Leona VI. W dokumencie zwanym *Enotikón* pozwolono, pod pewnymi warunkami na zawarcie drugiego, a nawet trzeciego małżeństwa. Od tego momentu w niektórych księgach liturgicznych znajdujemy modlitwę przeznaczoną na okoliczność digamii³⁸. Warto jednak dodać, że drugie i trzecie małżeństwo nigdy nie było uznawane za sakrament. Same Kościoły, zachowujące tę praktykę, nie podają szczegółowo stojącej za nią teologii. Cyril Vasil zauważa, że Kościół prawosławny wylicza czternaście potencjalnych powodów możliwego rozwodu. Możemy je podzielić na trzy grupy: zdrada i inne podobne akty niemoralne; sytuacje fizyczne lub prawne porównywalne do śmierci (m.in. usiłowanie zabójstwa, nieuleczalna choroba, długotrwała separacja – w Kościołach wschodnich istotnym elementem małżeństwa jest życie wspólne itp.); moralna niemożność wspólnego życia (zachęta do cudzołóstwa itp.). Autor dodaje, że większość Kościołów ortodoksyjnych, mniej lub bardziej, uznaje rozwody cywilne, chociaż zawsze traktowane jest to jako wyjątek od reguły wedle której małżeństwo powinna cechować jedność i nierozzerwalność³⁹.

W przypadku Asyryjskiego Kościoła Wschodu nauka jest podobna: chociaż rozwody są dopuszczalne, to jednak jedność małżeństwa wychodzi tu na plan pierwszy. Petros Yousif w swoim wybitnym tekście, poświęconym małżeństwu w Kościele Wschodu, pisze:

Zauważamy, że istnieje rozbieżność, jeśli nie sprzeczność, między z jednej strony liturgią a pewnymi interpretacjami biblijnymi, a z drugiej dyscypliną kanoniczną. Zauważyłem różnicę między ekonomią, która ze względu na ludzką słabość może rozwiązać małżeństwo, podczas gdy dogmatycznie pozostaje ono nietykalne (teologia). Czemu powinniśmy dać pierwszeństwo? Mentalność kanoniczna jurystów wychodzi z zatwierdzonych praw i prawidłowo wedle nich osądza. To jest ich wspólne podejście; ale czy możemy zupełnie odstąpić [tu] od teologii opartej na wierze, liturgii i egzegezy⁴⁰?

³⁸ S. PARENTI, *Matrimonio in Oriente*, s. 281-282.

³⁹ C. VASIL, *Separazione, divorzio, scioglimento del vincolo e seconde nozze. Approcci teologici e pratici delle Chiese ortodosse*, http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/1350879.html?refresh_ce (17.10.2018).

⁴⁰ P. YOUSIF, *The Sacrament of Marriage*, s. 51.

Wydaje się, że kwestia ta wciąż pozostaje otwarta. Jednak z całą pewnością wspólnotom Asyryjskiego Kościoła Wschodu bliżej w tej kwestii do Bizancjum niż do Rzymu. Warto dodać, że w *Nomokanonie* Abdišo z Nisibis, który do dziś uznawany jest za miarodajny w Asyryjskim Kościele Wschodu, wymienia się następujące przypadki umożliwiające rozwód:

- cudzołóstwo: ten *casus* pochodzenia biblijnego stanowi, że dobrowolna zdrada małżeńska niszczy jedność prawnie zaślubionych małżonków;
- apostazja bądź odrzucenie Chrystusa oraz magia: w pismach autorów syryjskich apostazja nazywana jest duchowym cudzołóstwem; według Abdišo z Nisibis taką duchową apostazją jest również uprawianie magii, gdyż zawsze wiąże się to z uprzednim odrzuceniem Boga;
- morderstwo: zgodnie z wykładnią przyjętą w Kościele Wschodu, tak jak śmierć odłącza duszę od ciała, tak też morderca powinien zostać odłączony od swej drugiej połowy;
- spór: w tradycji Kościoła dopuszcza się rozwód w sytuacji sporu pomiędzy małżonkami, który mimo mediacji trwa przez więcej niż dziesięć lat – dotyczy to jedynie tych małżonków, którzy nie mają potomstwa;
- niewola: gdy jeden z małżonków w jakikolwiek sposób żyje w niewoli – rozwód można dopuścić po trzech latach od zaistnienia sytuacji;
- nieobecność: jeśli małżonkowie nie mają dzieci, zaś małżonek się oddali, wówczas istnieje możliwość uzyskania rozwodu; jeśli małżonek w tym czasie nie łoży na utrzymanie żony, rozwód można orzec siedem lat od chwili zaistnienia sytuacji, jeśli natomiast łoży, odczekać trzeba lat dziesięć;
- uprowadzenie: stanowi również jedną z przesłanek umożliwiających rozwód;
- stwierdzenie braku dziewictwa: dotyczy sytuacji, w której małżonek nie wiedział o takim stanie przed ślubem;
- choroba – muszą być spełnione trzy warunki: (1) choroba musi być uprzednia wobec daty zawarcia małżeństwa; (2) choroba nie była znana w momencie zaślubin; (3) choroba jest nieuleczalna;
- wybór życia monastycznego⁴¹.

5. PODSUMOWANIE

Małżeństwo jako najpierwotniejszy związek mężczyzny i kobiety, ustanowione z woli samego Stwórcy, w każdej tradycji liturgicznej cieszy się wielkim

---

⁴¹ A. ALKHORI, *The Engagement, Marriage and Divorce According to "Nomocanone" of Mar Abdisho*, w: <https://bethkokheh.assyrianchurch.org/wp-content/uploads/2016/11/TheEngagement.pdf?fbclid=IwAR1Q56mxaZB2qiYkgF2j53fDUqqdZSC-paP9tLvKHJGN6VY1sb5dAgiU4zc> (20.02.2020).

szacunkiem. Asyryjski Kościół Wschodu nie jest tu wyjątkiem. I chociaż w dyscyplinie kanonicznej nie nazywa małżeństwa sakramentem, to jednak przypisuje mu wszystkie atrybuty, jakie w innych Kościołach apostołskich związane są z sakramentalnością tegoż misterium. Dotyczy to zarówno teologii jak i liturgii. Bogactwo tekstów eucharystycznych wskazuje na szczególne miejsce, jakie małżeństwo zajmuje w przestrzeni celebracyjnej omawianej tu wspólnoty. Jakkolwiek problematyczny może wydawać się tu brak kwalifikowania małżeństwa do katalogu sakramentów Kościoła.

Przeprowadzona w niniejszym studium analiza wskazuje, że problem tkwi tutaj zasadniczo w nomenklaturze oraz w sztywnym, nieco scholastycznym, ujęciu misterium Kościoła w symboliczne klamry „siódemki”, który to system przeniknął do wszystkich Kościołów apostołskich. Taki stan rzeczy nie zmienia faktu, że teologia małżeństwa jest w Asyryjskim Kościele Wschodu niemal tożsama z teologią katolicką – co potwierdza chociażby przywołana w tekście *Wspólna deklaracja o życiu sakramentalnym* z 2017 r., która jasno stwierdza, że konstytutywne elementy małżeństwa w obu Kościołach (łacińskim i asyryjskim) są jednakowe i w pełni obecne.

Oczywiście dla teologa łacińskiego, zwłaszcza bardziej konserwatywnego, problemem może okazać się możliwość dopuszczania rozwodów oraz wchodzenia w kolejne związki małżeńskie. Jakkolwiek ta dyscyplina wspólna jest również innym Kościołom wschodnim, nie może nas zmylić ilość potencjalnych kasusów, zaczerpniętych z pism Abdišo z Nisibis i zaprezentowanych powyżej. Praktyka Asyryjskiego Kościoła Wschodu wykazuje się tu dużą rozważnością i w rzeczywistości wszystkie przypadki są wnikliwie badane przed stwierdzeniem kościelnego *dulālā* (rozwód) i ostatecznym zakończeniem związku małżeńskiego. Tę przezorność ukazują również teksty liturgiczne przewidziane na taką okoliczność. Tym niemniej sama możliwość kanonicznego rozwiązania małżeństwa oraz pobłogosławienia nowego zdaje się wychodzić na przeciw ludzkiej słabości, która przecież w kalkulowana jest w Bożą ekonomię. W tej perspektywie człowieka Wschodu mogą dziwić pojawiające się często w łonie Kościoła rzymskiego dysputy stwierdzające, że nikt i nic nie ma prawa zmieniać stanu rzeczy, jaki obowiązuje w aktualnej praktyce Kościoła. Takie podejście zdaje się wykluczać bądź pomijać władzę, jaką dał Kościołowi sam Chrystus w momencie powierzenia Piotrowi misji pasterskiej (por. Mt 16,19). Ponadto, z punktu widzenia antropologicznego, jest ono zanużone w sztywnym podejściu jurydycznym, w którym przyjęta doktryna zdaje się tak naprawdę nie zauważać człowieka. Zwrócił na to poniekąd uwagę przywołany wcześniej Petros Yousif. Warto więc zadać sobie pytanie, czy powoli nie zbliża się czas, w którym Kościół zachodni mógłby zacząć korzystać w tej kwestii

z pewnych rozwiązań obecnych na Wschodzie, by czynić swoją misję jednania człowieka z Bogiem jeszcze skuteczniejszą? To pytanie otwarte, którego jednak nie da się uniknąć analizując zarówno wschodnie praktyki jak i coraz częściej powracającą kwestię w przestrzeni Kościoła zachodniego.

Jeszcze inną kwestią jest obrzędowość liturgiczna związana z całą ścieżką prowadzącą narzeczonych do zaślubin oraz do tworzenia nowego domu i nowej rodziny. Zarówno teksty eucharystyczne jak i związane z nimi konkretne gesty, na które zwróciliśmy uwagę w powyższym studium, niosą w sobie niezwykle głęboką parenezę oraz bogatą symbolikę teologiczną (zaręczyny, pierścionek zaręczynowy, łożo małżeńskie itd.), tak często niedocenianą w pragmatyce współczesnego duszpasterstwa. Wydaje się, że i tu warto nieco zaczerpnąć z bogatego skarbcza Kościoła Wschodu – którego wielcy ojcowie, jak na przykład Efrem, pokazali w jaki sposób słowem malować przemawiające do człowieka obrazy teologiczne.

BIBLIOGRAFIA

- ABDIŠŌ' z NISIBIS, *The Book of Marganitha (The Pearl), On the Truth of Christianity: Written by Mar O'Dishoo Metropolitan of Suwa (Nisibin) and Armenia. Together with several pertinent passages quoted from the various Church Fathers; a successive list of the patriarchs of the East; and an index of Biblical and ecclesiastical writings*, red. E. Shimun, Trichur 1965.
- ALKHORI A., *The Engagement, Marriage and Divorce According to "Nomocanone" of Mar Abdisho*, <https://bethkokkeh.assyrianchurch.org/wpcontent/uploads/2016/11/TheEngagement.pdf?fbclid=IwAR1Q56mxaZB2qiYkgF2j53fDUqqdZSC-paP9tLvKHJGN6VY1sb5dAgiU4zc> (20.02.2020).
- ATIYA A.S., *Historia Kościołów wschodnich*, PAX, Warszawa 1978.
- BAUM W., WINKLER D.W., *The Church of the East. A Concise History*, Routledge Curzon, London 2003.
- BAUMER Ch., *The Church of the East*, I.B. Tauris, London 2016.
- BROCK S.P., *Spirituality in the Syriac Tradition*, SEERI, Kottayam 2005.
- BUX N., LOCONSOLE M., *I misteri degli Orientali*, Cantagalli, Siena 2006.
- CALIVAS A.C., *Życie sakramentalne*, w: *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, red. K. Leśniewski, J. Leśniewska, Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, Lublin 1999, s. 175-209.
- DENZINGER H., *Enchiridion Symbolorum. Definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, EDB, Bologna 2005.
- EPHREM, *De Virginitate*, red. E. Beck, CSCO 154 Syr. 73), CSCO, Louvaine 1962.
- EVDOKIMOV P., *Prawosławie*, PAX, Warszawa 2003.
- MAR APREM, *Spiritual Traditions of the Assyrian Church of the East in India*, w: J. PUTHIARAMPIL, *Spirituality and Culture*, <http://dukhrana.in/wp-content/uploads/2015/08/3.pdf> (14.10.2016).
- MAR APREM, *The Assyrian Church of the East in the Twentieth Century*, SEERI, Kottayam 2003.
- Matrimonial. Bringing People Together*, „The Hindu” 2013, 12/05, s. 3-5.
- MEYENDORFF J., *Teologia bizantyjska*, PAX, Warszawa 1981.
- MOFFET S.H., *A History of Christianity in Asia*, t. 1, Orbis Books, New York, 1992.

- PARENTI S., *Matrimonio in Oriente*, „Scientia Liturgica”, t. 4, Piemme, Casale Monferrato 1998, s. 267-285.
- POTOCZNY M.R., SADOWSKI M., *Dwie wspólne deklaracje komisji dialogu katolicko-asyryjskiego: ekumeniczne kamienie milowe minionego ćwierćwiecza. Status questionis i perspektywy*, „Studia Oecumenica” 2018, nr 18, s. 297-316; DOI: <https://doi.org/10.25167/SOe/18/2018/297-316>.
- POTOCZNY M.R., *Malkā – asyryjski sakrament świętego zacyznu. Refleksje na marginesie dyskusji*, „Teologia i Człowiek” 2016, nr 33/1, s. 149-165; DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2016.008>.
- POTOCZNY M.R., *Namaszczenie chorych w liturgiach Kościołów tradycji bizantyjskiej i syryjskiej*, „Liturgia Sacra” 2016, nr 22/2, s. 385-401.
- POTOCZNY M.R., *Rodziny liturgiczne chrześcijańskiego Wschodu – panorama*, „Teologia i Człowiek” 2014, nr 25/1, s. 165-185; DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2014.009>.
- POTOCZNY M.R., *Święcenia prezbiteratu w Kościołach syryjskich. Historia i struktura obrzędu*, „Roczniki Teologiczne” 65(2018), z. 8, s. 125-140; DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2018.65.8-9>.
- RAES A., *Le mariage dans les Églises d'Orient*, Centre de Pastroale, Chevetogne 1958.
- RAQUEZ O., *Roma Orientalis. Approcci al patrimonio delle Chiese d'Oriente*, Lipa, Roma 2000.
- RIGHETTI M., *Storia liturgica*, t. 2, Ancora, Milano 2014³.
- ROYEL A., *The Sacraments of the Assyrian Church of the East*, https://www.academia.edu/31740603/The_Sacraments_of_the_Assyrian_Church_of_the_East (10.01.2018).
- SORO B., *The Church of the East. Apostolic and Orthodox*, Adiabene Publications, San Jose 2007.
- TIMOTHEOS II, *Siedem przyczyn Sakramentów Kościoła*, Ms VatSyr 151.
- VASIL C., *Separazione, divorzio, scioglimento del vincolo e seconde nozze. Approcci teologici e pratici delle Chiese ortodosse*, http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/1350879.html?refresh_ce (17.10.2018).
- YOUSIF P., *The Sacrament of Marriage in the Tradition of the Church of the East (Assyrian, Chaldean, Malabar)*, w: *Syriac Dialogue. Fifth Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition*, red. P. Hofrichter, G. Wilflinger, Pro Oriente, Vienna 2003, s. 40-56.

MAŁŻEŃSTWO W ASYRYJSKIM KOŚCIELE WSCHODU
STUDIUM SYSTEMATYCZNE Z ODNIESIENIAMI
DO INNYCH TRADYCJI CHRZEŚCJAŃSKIEGO ORIENTU

STRESZCZENIE

Małżeństwo rozumiane jako związek mężczyzny i kobiety, ustanowione z woli samego Stwórcy, w każdej tradycji liturgicznej cieszy się wielkim szacunkiem. Asyryjski Kościół Wschodu nie jest tu wyjątkiem, chociaż w dyscyplinie kanonicznej nie nazywa małżeństwa sakramentem. Niniejsze studium stanowi prezentację myśli teologicznej i praktyki liturgicznej związanej z małżeństwem w tej czcigodnej i starożytnej tradycji Kościoła. Analiza obejmuje kolejno kwestię rozumienia małżeństwa jako sakramentu, krótką historię rozwoju obrzędu, prezentację struktury ceremonii oraz kanoniczną dopuszczalność rozwodu. Najwięcej miejsca poświęca się liturgicznemu obrzędowi małżeństwa, który jawi się jako jeden z najbardziej rozbudowanych spośród wszystkich liturgii ślubnych Kościoła. W ostatniej części, podsumowującej całość studium, znajduje się kilka refleksji, które mogą stać się przyczynkiem do podjęcia dyskusji nad wizją małżeństwa we współczesnym świecie.

Słowa kluczowe: sakrament małżeństwa; liturgia; małżeństwo; zaślubiny; Asyryjski Kościół Wschodu; nierozzerwalność małżeństwa; rozwód.